

prof. dr hab. Katarzyna Szarzec
Instytut Ekonomii
Katedra Makroekonomii i Badań nad Rozwojem
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
al. Niepodległości 10
61-875 Poznań

**Recenzja pracy doktorskiej mgr. Jakuba Anusika pt.
„Zróżnicowanie europejskiej integracji ekonomicznej w świetle studiów
porównawczych nad kapitalizmem”,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym promotora
prof. dr hab. Rafała Matery i promotora pomocniczego
dr hab., Adama Czerniaka, prof. SGH**

Niniejsza recenzja została sporządzona zgodnie z przepisami określonymi w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2017 r., poz. 1789, z późn. zm.) w związku z ustawą z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U z 2018 r., poz. 1669, z późn. zm.).

1. Temat rozprawy i uzasadnienie wyboru

Rozprawa doktorska Jakuba Anusika pt. „Zróżnicowanie europejskiej integracji ekonomicznej w świetle studiów porównawczych nad kapitalizmem” podejmuje ważny dla gospodarki, polityki i społeczeństwa temat dotyczący zróżnicowania stopnia integracji gospodarczej poszczególnych członków z UE. Doktorant wiąże tę kwestię z rodzajami kapitalizmu (ang. *varieties of capitalism, VoC*) w poszczególnych krajach – członkach UE.

We wstępie do pracy, Doktorant identyfikuje lukę badawczą w obszarze wzajemnych powiązań pomiędzy krajowymi modelami kapitalizmu a stopniem integracji krajów członkowskich z UE. Pytanie, które zadaje dotyczy tego „[...] w jaki sposób specyficzne cechy narodowych modeli kapitalizmu wpływają na zdolność i chęć państw do uczestnictwa w wybranych obszarach” (s. 6 maszynopisu). Postawione pytanie jest interesujące naukowo, ale warto byłoby doprecyzować, co oznaczają te „wybrane obszary”, bo określiłoby to od razu ramy analizy.

Tak postawione pytanie i wybór tematu przez Doktoranta znajduje uzasadnienie z wielu względów. Po pierwsze, przeprowadzone badania wpisują się w debatę nt. przyczyn integracji gospodarczej krajów. Po drugie, Doktorant szuka tych przyczyn w modelu

kapitalizmu, jaki w danym kraju funkcjonuje. Odwoływać się więc tu powinien do głębokich przyczyn ukształtowania się danego modelu kapitalizmu. Po trzecie, wskazuje, że teoretyczne inspiracje do pracy znajduje w instytucjonalnej ekonomii politycznej. Po czwarte, koncentruje się na mechanizmie koordynacji aktywności rynkowej, co wskazuje, że analizą „rządzą” instytucje formalne. Odwołując się do klasycznej definicji Douglassa C. Northa – formalne instytucje/ reguły gry (ang. *the rules of the game*) to proceduralne i regulacyjne rozwiązania instytucjonalne określające strukturę gospodarczą i polityczną kraju, które tworzą fundamentalne zasady konkurencji i kooperacji, zapewniające funkcjonowanie praw własności. Wreszcie, po piąte, ciekawe jest zbadanie, jaka jest odporność (ang. *resilience*) Unii Europejskiej na różne kryzysy, którymi jako organizacja została dotknięta od początku 2000 r. (finansowy okres 2007-2009, zadłużeniowy strefy euro, migracyjny, Covid-19, energetyczny związany z wojną w Ukrainie). Mając powyższe na uwadze, wybór tematu uznać można za ważny i interesujący.

Praca jest poprawnie osadzona w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie: ekonomia i finanse.

2. Cel rozprawy, tezy

Doktorant formułuje główny cel i dwa cele szczegółowe rozprawy.

Główny cel jest następujący: „analiza związku między modelami kapitalizmu państw członkowskich Unii Europejskiej (UE) a stopniem uczestnictwa poszczególnych państwa w europejskim projekcie integracyjnym” (s. 5).

Cel został dość niezręcznie sformułowany, bo celem nie jest analiza. Analiza to proces, w wyniku którego możliwe jest wyjaśnienie pewnego problemu, zidentyfikowanie zależności, wskazanie przyczyn, itp. Przy takim zapisie należy uznać, że cel ten został zrealizowany, bo Doktorant *analizuje* ten związek.

Do celów szczegółowych należą (s. 7 maszynopisu):

- „wskazanie tych cech modeli kapitalizmu, które mają kluczowy wpływ na zdolność i gotowość państw członkowskich do uczestnictwa w integracji;
- wskazanie mechanizmów, za pomocą których różnice instytucjonalne wpływają na stopień integracji poszczególnych państw w jej kluczowych wymiarach (gospodarczym, politycznym, prawnym)”.

Cele te są interesujące i są powiązane z hipotezami. Doktorant formułuje trzy główne hipotezy badawcze:

- „HG1: istnieje związek między cechami systemu instytucjonalnego (modelem kapitalizmu) a skłonnością do integracji w ramach unijnych polityk,
- HG2: większa skłonność do integracji wykazują państwa o dużym udziale nierynkowego mechanizmu koordynacji aktywności gospodarczej,

- HG3: mniejszą skłonność do integracji wykazują państwa o dużym udziale rynkowego mechanizmu koordynacji aktywności gospodarczej”.

Pierwsza hipoteza jest o występowaniu korelacji, pozostałe są o charakterze przyczynowo-skutkowym. Są one falsyfikowane w rozdziale 5. pracy. W nim także Doktorant wprowadza 14 hipotez pomocniczych (H1-H14). Wszystkie hipotezy są prawidłowo sformułowane (zdanie oznajmujące, możliwość falsyfikacji za pomocą metod ekonometrycznych).

Mam pewne problemy z oceną realizacji celów w pracy i ich powiązaniu z hipotezami głównymi. Moje uwagi do celów szczegółowych są następujące:

1. Czytając sam wstęp nie jest wiadome, jak należy rozumieć „zdolność i gotowość państw członkowskich do uczestnictwa w integracji”. Przedmiotem badania są państwa członkowskie UE, a te wyraziły już zdolność i gotowość do integracji. Z dalszej części pracy wynika, że Doktorant ma na myśli wyłączenia z traktatów UE (choć pisze też o różnych sposobach realizacji polityki unijnej, a to nie wydaje mi się tożsame), czyli zawęży ten termin. Pozostaje jednak niejasność, jak są definiowane i operacjonalizowane te dwa terminy „zdolność” i „gotowość”, ale też i pojawiająca się w HG2 i HG3 – „skłonność do integracji”. Ponadto, skoro Doktorant stosuje liczbę wyłączeń prawa krajowego z traktatów UE to stwierdza stan i fakt na dany rok. Terminy „zdolność”, „gotowość” i „skłonność” sugerują coś innego.

2. Ze sformułowanych hipotez wynika, że Doktorant cechy modeli kapitalizmu identyfikuje z cechami systemu instytucjonalnego, a system instytucjonalny to albo o dużym udziale nierynkowego mechanizmu koordynacji aktywności gospodarczej albo o dużym udziale rynkowego mechanizmu koordynacji aktywności gospodarczej. Doktorant odwołuje się do podziału rodzajów kapitalizmu wprowadzonego przez Hall&Soskice. Pojawia się pytanie, czy nie można byłoby wzbogacić tej listy cech? Bo w takim przypadku realizacja celu 1. szczegółowego sprowadza się do przywołania tego podziału i to wyczerpuje cel.

3. W przypadku celu drugiego szczegółowego, trudno mi znaleźć wyjaśnienie mechanizmu wpływu różnic instytucjonalnych na stopień integracji. Są falsyfikowane hipotezy, ale Doktorant nie wyjaśnia mechanizmu wpływu, czyli nie otwiera tzw. „black box”.

Moje uwagi do hipotez głównych i szczegółowych są następujące:

1. W hipotezach pomocniczych (H1-H14) zamiast terminu „skłonność do integracji” z HG2 i HG3 pojawia się „stopień integracji formalno-instytucjonalnej danego kraju z UE”. Są to chyba synonimy, ale używanie w pracy naukowej synonimów wymaga odpowiedniego zaznaczenia.

2. Hipotezy szczegółowe odnoszą się do zmiennych objaśniających (Doktorant nazywa je dość dziwnie „przybliżeniami dla poszczególnych rodzajów koordynacji”, s. 153). Dobór

tych zmiennych powinien być uzasadniony, osadzony w odpowiednich teoriach, z przywołaniem innych badań empirycznych. Doktorant odwołuje się do koncepcji VoC (trzy wymiary instytucjonalne: ład korporacyjny i rynki kapitałowe, stosunku przemysłowe i rynek pracy oraz edukacja i system szkolnictwa wyższego), ale należałoby uzasadnić wybór tych zmiennych do powiązania ze zróżnicowaniem integracyjnym, wyjaśnić jaka jest zależność/ mechanizm wpływu tych zmiennych na stopień integracji. Niestety nie ma takiego wprowadzenia, wskazania na przesłanki merytorycznego istnienia takich zależności.

3. Przy takim zapisie HG1, że istnieje związek między modelem kapitalizmu a skłonnością do integracji, pojawia się pytanie o kierunek zależności i mechanizm, czyli: czy model kapitalizmu wpływa na skłonność do integracji, czy skłonność do integracji wpływa na model kapitalizmu. Badaniem Doktoranta steruje raczej przekonanie/ stwierdzenie, że to model kapitalizmu wpływa na skłonność do integracji. Ale czy poszczególne kraje nie zmieniają się i nie upodabniają się do siebie w pewnych obszarach w procesie integracji? Czy nie było warto poprowadzić badania w tym także kierunku, co jest powiązane z tematyką pracy.

4. Stwierdzenie, że stopień integracji formalno-instytucjonalnej danego kraju z UE zależy od udziału nierynkowego mechanizmu koordynacji aktywności gospodarczej zostawia pole do wyjaśnienia, dlaczego tak się dzieje, jaki jest tego mechanizm. Szkoda, że Doktorant nie próbuje wyjaśnić tego w pracy, choć deklaruje to w celu szczegółowym drugim.

Praca ma charakter empiryczny. Hipotezy były testowane za pomocą metod ekonometrycznych w rozdziale 5.

Doktorant szuka przyczyn różnic w stopniu integracji europejskiej w modelu kapitalizmu, jaki w danym kraju funkcjonuje. Odwoływać się więc tu powinien do głębokich przyczyn ukształtowania się danego modelu kapitalizmu. Przydatny w tym jest przedstawiony przez O.E. Williamsona podział analiz społecznych na cztery poziomy. Pierwszy, to zakorzenienie społeczne rozumiany jako instytucje nieformalne (kultura, religia, zwyczaje). Drugi to otoczenie instytucjonalne (formalne reguły gry) – konstytucja, prawo, własność, kształtujące się ewolucyjnie (ale celowo) w okresie 10–100 lat. Poziom 3. to *governance* związany jest z ładem korporacyjnym i koordynacją tworzoną przez rząd, rynki, podmioty prywatne. Kształtuje się on w okresie 1–10 lat. Wreszcie 4. poziom to alokacja zasobów i zatrudnienie. Problematyka badań nowej ekonomii instytucjonalnej (w tym politycznej) koncentruje się głównie na poziomie 2 i 3. Doktorant analizuje różnice w modelach kapitalizmu tylko dla okresu 1993-2020 (studia przypadków) i 2004-2020 (analiza ekonometryczna). To jest raczej stwierdzenie stanu, że są różnice między krajami we wskaźnikach opisujących ich sytuację społeczno-gospodarczą, a trudno tu o identyfikowanie zmiany instytucjonalne, ewolucji kapitalizmu. Analiza ewolucji kapitalizmu w danym kraju o ugruntowanej gospodarce rynkowej (w Polsce rok 2004, kiedy przystąpiono do UE traktuje się jako koniec okresu transformacji polityczno-gospodarczej; zresztą transformacja szokowa w Polsce to największe zmiany

instytucjonalne w pierwszej połowie lat 1990) przez pryzmat 28 czy 17 lat niewiele wnosi.

Tytuł pracy, który brzmi „Zróżnicowanie europejskiej integracji ekonomicznej w świetle studiów porównawczych nad kapitalizmem” jest poprawny, choć chyba za dużo obiecuje. Autor wykorzystuje dwa modele kapitalizmu zidentyfikowane przez Hall&Soskice i konfrontuje je z różnicami w przyjęciu przepisów traktatów akcesyjnych. Może warto było bardziej szczegółowo, problematycznie zapisać ten tytuł.

3. Struktura i treść pracy

Rozprawa doktorska mgr. Jakuba Anusika pt. „Zróżnicowanie europejskiej integracji ekonomicznej w świetle studiów porównawczych nad kapitalizmem” składa się ze Wstępu, 5 rozdziałów, Zakończenia, Bibliografii oraz Załącznika. Pod względem struktury i prezentacji rozwiązania problemu badawczego praca odpowiada standardom opracowania naukowego. Szkoda, że Doktorant nie sformułował więcej celów szczegółowych, nie powiązał ich z procedurą badawczą i poszczególnymi rozdziałami, dzięki czemu byłoby łatwiej zrozumieć tok wywodu, relacje pomiędzy zastosowanymi metodami badawczymi i sformułowane wnioski.

We Wstępie Doktorant przedstawił cel główny, pewne uzasadnienie wyboru tematu, cele szczegółowe, hipotezy, metody badawcze. W każdej pracy naukowej wstęp jest ważny, gdyż zazwyczaj wprowadza istotne terminy i ich definicje, co ustawia ramy badawcze opracowania. Tak jest w tym przypadku, ale jednak pewna konfuzja pozostaje w zakresie stosowanych różnych pojęć związanych ze zróżnicowaniem integracji (poziom, stopień, skłonność, zdolność, gotowość, nierównomierne zaangażowanie państw w polityki unijne – różne terminy są stosowane).

W pierwszym rozdziale pt. „Źródła kapitalizmu porównawczego – wybrane przykłady” przedstawione rozważania podzielone są na dwa podrozdziały zatytułowane „Kapitalizm w historii myśli ekonomicznej” i „Współczesne koncepcje kapitalizmu”. Sam tytuł brzmi dość niezręcznie jak na pracę naukową, bo mają być wskazane tylko wybrane przykłady źródeł. Dlaczego nie można było się postarać wskazać wszystkie? Rozdział liczy 15 stron i jest dość lapidarnym wprowadzeniem do tematyki badań w pracy. Jak pisze Doktorant we wstępie do pracy, w tym rozdziale jest przedstawiona ewolucja pojęcia kapitalizmu w myśli ekonomicznej. Zaczyna od prezentacji myśli Smitha (tyle że ten o samym kapitalizmie niewiele pisał). Wymienia potem kolejnych ekonomistów – Lista, Schmollera, Marksa, instytucjonalistów, Schumpetera, ekonomistów austriackich, Keynesa, Friedmana. Zastanawiam się jaki był klucz doboru i prezentacji myśli tych właśnie autorów. Na końcu tego podrozdziału Doktorant pisze o historycznych sprzecznościach doktrynalnych dotyczących roli państwa w gospodarce, które chyba miały wyznaczyć ramy prezentacji w tym 9-stronicowym podrozdziale. Tyle że kapitalizmu w myśli ekonomicznej nie można sprowadzić tylko do roli państwa w gospodarce. Na kolejnych

pięciu stronach Doktorant omawia współczesne koncepcje kapitalizmu, ale jest to bardziej zestawienie wad i zalet kapitalizmu według różnych współczesnych autorów. Doktorant w podsumowaniu do tego rozdziału przywołuje główne ustalenia z tego rozdziału, ale trudno znaleźć odpowiednie argumenty w treści rozdziału. Doktorant pisze, że „Rozwój pojęcia kapitalizmu w myśli ekonomicznej pokazuje, że aby w pełni zrozumieć współczesne systemy gospodarcze, konieczne jest uwzględnienie ich różnorodności oraz dynamicznego charakteru, który podlega zmianom pod wpływem nowych idei i wyzwań cywilizacyjnych” (s. 25 maszynopisu). Z wielkim zaciekawieniem przeczytałabym o tym, jakie to czynniki wpływały na rozwój pojmowania idei kapitalizmu przez naukowców, w tym jak formujący się kapitalizm obserwowany przez naukowców wpływał na ich poglądy i rozwój myśli. To powinno być przedstawione jako powiązanie myśli ekonomicznej z historią rozwoju gospodarczego krajów od czasu rewolucji przemysłowej, a nawet wcześniej. Tego nie ma w tym rozdziale.

W rozdziale drugim pt. „Rozwój i ramy pojęciowe współczesnych studiów porównawczych nad kapitalizmem” Doktorant omawia badania nad studiami porównawczymi nad kapitalizmem, w tym w szczególności program badawczy wariantów kapitalizmu (ang. *varieties of capitalism*) i różnorodności kapitalizmu (ang. *diversity of capitalism*). Interesujący i poprawny rozdział.

Rozdział trzeci pt. „Heterogeniczność integracji i kapitalizmu w Europie” zawiera krytyczny przegląd literatury na temat zróżnicowanej integracji w ujęciu teoretycznym i praktycznym (głównie na przykładzie UE). Interesujące jest identyfikacja i omówienie głównych przyczyn zróżnicowania integracji. W tej części pracy Doktorant prezentuje wyniki pogłębionych wywiadów przeprowadzonych wśród ekspertów zajmujących się integracją gospodarczą. To jest duża wartość pracy. Rozdział ten kończy schemat „3.3. Miejsce modeli kapitalizmu w zbiorze współzależności czynników decydujących o stopniu zintegrowania państwa członkowskiego z UE”. Mam problem ze zrozumieniem tego schematu z wielu powodów: (i) które czynniki są decydujące o stopniu zintegrowania państwa członkowskiego z UE? czy wszystkie są równie ważne, bo nie ma żadnego wyodrębnienia graficznego; (ii) pomiędzy różnymi hasłami są kreski – jak te kreski są rozumiane? (zazwyczaj na schematach są strzałki – oznaczające kierunek oddziaływania, czy tu celowo je pominięto?); (iii) nie rozumiem rozmieszczenia graficznego poszczególnych haseł, uzasadnienia tego. Podsumowując, warto byłoby się zapoznać z zasadami przygotowania schematów, głęboko się zastanowić nad wskazanymi przez ekspertów zależnościami i odnieść się do nich w dalszej procedurze badawczej (bo materiał zgromadzony w czasie wywiadów jest ważny i interesujący). Odnoszę wrażenie, że jest niewykorzystany potencjał do ważnego zestawienia wniosków z tego badania.

Rozdział czwarty pt. „Ewolucja modeli kapitalizmu z perspektywy centro-peryferyjnej” zawiera opis polityczno-gospodarczy 4 krajów: Polski, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii i Niemiec. Doktorant charakteryzuje te kraje w okresie 1993-2020 ze względu na powiązanie prawne, instytucjonalne i gospodarcze z UE. Zamysł analizy z perspektywy centro-peryferyjnej jest interesujący, ale pojawia się pytanie, jak wnioski z analizy i wybór

tych właśnie krajów ma się do celów szczegółowych i hipotez, czyli jak jest powiązany z analizą empiryczną w rozdziale 5. Ewolucję kapitalizmu w tych krajów Doktorant analizuje w wymiarach: ładu korporacyjnego i rynków kapitałowych, stosunków przemysłowych i rynku pracy oraz edukacji i szkolenia zawodowego. Mam pewien problem ze słowem „ewolucja” w tym rozdziale, bo odnoszę wrażenie, że analiza ewolucji w okresie 27 lat (czasem są też przywołane wcześniejsze dane) sprowadza się tu do prezentacji danych statystycznych w tych trzech wymiarach i omówienia ich zmian. Mało tu identyfikacji i pogłębionej analizy zmiany instytucjonalnej, która by wskazywała na ewolucję modelu. Co prawda Doktorant każdy z podrozdziałów kończy podsumowaniem zatytułowanym „Kierunek zmiany instytucjonalnej”, ale wnioski tam zawarte słabo korespondują z wcześniejszą analizą. Ciekawe są te podtytuły rozdziałów, w których Doktorant nadaje nazwę rodzajowi systemu gospodarczego w danym kraju. Celowo używam terminy „rodzaj” i „systemy gospodarcze”, bo nie jestem przekonana do nazywania systemu w każdym kraju jako modelu kapitalizmu. Jeśli miałyby być pokazana ewolucja systemu gospodarczego określona jako zmiana instytucjonalna w danym kraju, to te podrozdziały powinny się nazywać „od ... do ...”.

W rozdziale piątym pt. „Wpływ modelu kapitalizmu na stopień integracji” Doktorant przedstawia procedurę badania ilościowego, falsyfikacji hipotez głównych i szczegółowych, zdefiniowania i operacjonalizacji „stopnia integracji” (dane z bazy EUDIFF1), opis zmiennych. Opisana jest metoda GMM, wyniki trzech oszacowanych modeli.

Pracę kończy punkt „Wnioski i rekomendacje”, w którym są zestawione główne wyniki, ograniczenia badania, rekomendacje.

4. Procedura badawcza

Doktorant zaprojektował badania empiryczne, w których mają być testowane 3 główne hipotezy badawcze i 14 szczegółowych. Wykorzystał następujące metody: pogłębione wywiady eksperckie; pogłębione porównawcze studia przypadku i modelowanie ekonometryczne.

Do tak zaprojektowanej, zrealizowanej i opisanej metodyki badawczej oraz zinterpretowanych wyników badań mam szereg uwag i pytań.

A/ Pogłębione wywiady eksperckie

Zaprojektowanie i przeprowadzenie pogłębionych wywiadów z ekspertami jest dużą trudnością i wyzwaniem. Doktorant przeprowadził wywiady z 14 wybranymi osobami, z Polski i zagranicą, co jest już dużym osiągnięciem. Brak jednak w opisie metodyki tego badania: doboru próby, ile trwało średnio przeprowadzenie wywiadu, w jakim języku była rozmowa, opisu formularza pytań. Ponadto formularz wywiadu powinien być załączony w pracy. Doktorant pisze, że uwzględnia perspektywę kluczowych interesariuszy badanych procesów – nie rozwija jednak tej myśli i nie wskazuje tych

interesariuszy (pierwszo i drugorzędnych). Należało opisać jakie grupy interesariuszy w procesie integracji można zidentyfikować i które z nich wzięły udział w badaniu. Odnoszę wrażenie, że Doktorant zebrał bogaty materiał, ale nie wykorzystał go w pełni, np. z wykorzystaniem metody analizy treści (ang. *content analysis*).

B/ Studia przypadku

Doktorant stosuje metodę studium przypadku do analizy ewolucji modeli kapitalizmu z perspektywy centro-peryferyjnej. Wybiera 4 kraje: Polska, Niemcy, Szwajcaria, Wielka Brytania. Jakkolwiek próbuje uzasadniać ten wybór to mam trudność z powiązaniem wyboru tych właśnie krajów z dalszą analizą empiryczną w rozdziale 5. Szwajcaria nie jest państwem członkowskim UE, a przecież to zróżnicowanie integracji europejskiej definiowane jako uwzględnienia różnic w przyjęciu przepisów traktatów akcesyjnych jest przedmiotem badań w pracy. Z kolei Wielka Brytania to kraj, który już w 2016 r. ogłosił wyjście z UE, więc czy warto było koncentrować na nim taką uwagę? Zaskakujące jest, że wśród wybranych krajów nie ma któregoś z krajów PIIGS, które dotknął kryzys zadłużeniowy strefy euro (z wybranych 4 krajów, tylko w Niemcy przyjęły euro). We Wstępie do pracy Doktorant wskazuje, że punktem wyjścia do jego analizy jest kryzys finansowy okresu 2007-2009, a potem wymienia inne szoki z późniejszych lat – kryzys migracyjny, pandemię, wojnę w Ukrainie, energetyczny. A przecież z punktu widzenia projektu UE, najpoważniejszy kryzys to był jednak kryzys zadłużeniowy, który dotknął kraje PIIGS i omal nie doprowadził do upadku strefy euro. Dlaczego nie uwzględniono któregoś z krajów z Południa UE?

Na podstawie prezentacji wskaźników społeczno-ekonomicznych Doktorant pisze o zmianie instytucjonalnej w modelu kapitalizmu (tytuł rozdziału 4. to ewolucja modelu kapitalizmu). Zmiana instytucjonalna oznacza zmianę w instytucji (formalne reguły gry), ale nie znajduje identyfikacji i szczegółowej, pogłębionej prezentacji takiej zmiany w poszczególnych krajach. Są to raczej opisy zmian zjawisk różnych społeczno-gospodarczych, które są rezultatem funkcjonowania pewnego ładu instytucjonalno-prawnego i sprawności instytucji państwa. Wszystkie te kraje w analizowanym okresie to gospodarki kapitalistyczne (1993-2020), w których przestrzegane są prawa własności, zapewniona wolność polityczna i osobista.

W podsumowanie rozdziału 4., Doktorant pisze, że „Teoria, która można stworzyć na podstawie zarysowanego w tym rozdziale związku, zasadza się na trzech kluczowych mechanizmach: (1) kompatybilności instytucjonalnej; (2) percepcji kosztów i korzyści integracji oraz (3) politycznym podejściu do suwerenności” (s. 149). Używanie terminu „teoria” w tym kontekście to duże nadużycie, a do tego nie znajduje argumentów na rzecz zidentyfikowania przez Doktoranta takich „mechanizmów”.

C/ Analiza ekonometryczna

Do analizy ekonometrycznej wybrano 28 krajów-członków UE, w okresie 2004-2020, a więc 17 lat. Do przeprowadzonej analizy ekonometrycznej ma szereg uwag i pytań. Są one następujące:

1. Zakres czasowy analizy – nie znajduje w pracy satysfakcjonującego uzasadnienia, dlaczego Doktorant do analizy ilościowej wybiera tylko okres 2004-2020 (dane roczne). Dane są dla wcześniejszych lat, więc ten okres analizy powinien być dłuższy, np. od 1990, zwłaszcza, że zmiany instytucjonalne wymagają czasu.
2. Brak jest odpowiedniego uzasadnienia merytorycznego dla wyprowadzonych hipotez szczegółowych. To, że jeden z przywołanych autorów wybrał takie zmienne do opisu modelu kapitalizmu nie uzasadnia bezpośredniego wskazania ich związku ze stopniem integracji gospodarczej.
3. Doktorant myli parametry ze zmiennymi objaśniającymi – tekst na s. 157 i tabela 5.1. tamże i dalsze, np. „korelacja między parametrami” (schemat 5.1. na s. 162).
4. Doktorant pisze, że stopień zintegrowania (s. 152) jest często sprowadzany do analizy makroekonomicznych lub fiskalnych wyników gospodarki, a pomija zupełnie kwestie badań nad konwergencją gospodarczą.
5. Co znaczy „reprezentatywny panel danych” (s. 157)? Co oznacza „reprezentatywność” w tym przypadku, gdzie analiza obejmuje wszystkie kraje członkowskie (do 2020 r. – 28)?
6. Zmienne wybrane do analizy zostały scharakteryzowane ze względu na medianę, maksimum i minimum (warto też było dodać odchylenie standardowe). Szkoda, że Doktorant nie zamieścił tabeli z tymi danymi dla ogółem krajów i średnimi dla poszczególnych krajów – to ma dużą wartość informacyjną.
7. Czy nie warto było dokonać pogłębionej analizy porównawczej tych krajów, sprawdzić ich konwergencję instytucjonalno-gospodarczą, pogrupować je w kluby konwergencji. To byłoby interesujące z punktu widzenia tej pracy.
8. Warto było wskazać na kraje odstające (ang. *outliers*) i wyłączyć je z analizy, bo mogą obciążać wyniki (np. kraj, w którym suma wartości aktywów ubezpieczeniowych, funduszy emerytalnych i funduszy inwestycyjnych wynosi 8532,12% PKB).
9. Przy opisie zmiennych zależnych, jeśli jest napisane „w niektórych krajach” to dobrze te kraje przywołać.
10. W opisie zmiennej kontrolnej na s. 160-161 Doktorant chyba myli pojęcia bilansu płatniczego z bilansem handlowym, bo koncentruje się na wolumenie eksportu i importu i ich saldzie.
11. W tabeli 5.2. ponownie błędnie użyty termin „parametr” na określenie zmiennych binarnych, błędny tytuł tabeli i potem odniesienie w tekście. To nie jest ani statystyka opisowa ani analiza rozkładu, tylko liczebność. Ponadto, po co przy określeniu liczebności n jest zapis z dwoma miejscami po przecinku?
12. Przy opisie zmiennej „Eurosceptyczna partia w rządzie” (EPR) Doktorant interpretuje wartość 16%, że partia jest obecna w około 16% przypadkach, co – według niego – „wskazuje na stosunkowo umiarkowaną obecność takich partii w rządach

poszczególnych krajów członkowskich UE (...) , sceptyczne wobec integracji głosy słyszane były częściej na marginesie sceny politycznej” (s. 161 maszynopisu). To nie jest prawda, bo Doktorant nie bierze pod uwagę zmian w czasie i zróżnicowania w przestrzeni. Można wskazać kilka krajów, w których rządziły i rządzą nadal takie partie.

13. Dlaczego Doktorant stosuje tylko współczynnik korelacji Spearmana? Czy nie można było zastosować innych współczynników korelacji, bo nie wszystkie zmienne są ciągłe.

14. Doktorant jako zmienną zależną stworzył wskaźnik będący sumą rzeczywistych i potencjalnych wyłączeń traktatowych, które w każdym roku obowiązywały w danym kraju członkowskim. To jest dobry wybór. Ale czy jest możliwe stworzenie takiego wskaźnika, który by obejmował tylko najważniejsze wyłączenia (dokonać pewnej ich oceny)? To umożliwiłoby przeprowadzenie testów odporności.

15. Jako zmienna kontrolna wybrane zostało saldo obrotów bieżących, które – według Doktoranta – jest istotne dla oceny zintegrowania gospodarki narodowej z międzynarodowymi strukturami gospodarczymi (w tym z UE). Saldo to jest różnica między eksportem a importem wyrażone w jednostkach pieniężnych lub w relacji do PKB. Można sobie wyobrazić sytuację, że kraj ma bardzo wysoki eksport i import, ale saldo wynosi blisko zero. Czy raczej nie powinien być zastosowany wskaźnik umiędzynarodowienia gospodarki, wyrażający stosunek handlu zagranicznego (eksportu + importu) do PKB.

16. Zapis formalny modeli 1, 2, 3 jest błędny. Skoro jest to badanie panelowe, to powinien być dodany indeks dolny *i* dla określenia kraju.

17. W przypadku przeprowadzonego w pracy badania empirycznego pojawiają się pytania o odporność wyników (procedura *robustness check*) na zmiany próby, okresu, wskaźników.

18. Przy opisie modeli wskazane jest przeprowadzenie i przedstawienie wyników testów, specyfikacje modelu, opis dopasowania modelu, poziom istotności.

19. Nie rozumiem interpretacji wyniku „w niewielkim stopniu zeuropeizowany obszar edukacji nie ma bezpośredniego, silnego efektu na procesy integracji formalno-instytucjonalnej w kontekście badanych danych” (s. 175 maszynopisu).

20. Hipoteza jest potwierdzona albo odrzucona, a nie częściowo potwierdzona/ częściowo zweryfikowana pozytywnie (s. 183).

21. Z dwóch modeli wynika, że udział konsumpcji w PKB i wyższy poziom eurosceptycyzmu w społeczeństwie wpływają na większą liczbę wyłączeń traktatowych, ale dla jednego modelu wyniki są odmienne. Jak to wyjaśnić?

22. Doktorant stworzył trzy modele, dlaczego one są rozłączne? Czy te mechanizmy rynkowe i nierynkowe nie mogą działać razem?

23. Tytuł rozdziału 5. sugeruje, że to model kapitalizmu wpływa na stopień integracji. Pojawia się pytanie, czy nie ma zależności, że to stopień integracji wpływa na model kapitalizmu (wcześniejsza uwaga przy omawianiu hipotez). Tu można by wykorzystać np. przyczynowość w sensie Grangera.

Podsumowując, Doktorant wykazał w swojej rozprawie, że potrafi wybrać metody badawcze i je zastosować do analiz. Jednak wyniki badań powinny być bardziej starannie przedstawione i zinterpretowane.

5. Redakcja tekstu

Pracę jest napisana w stylu naukowym i spełnia wymagania stawiane rozprawom naukowym z dyscypliny ekonomia i finanse. Doktorant odpowiednio stosuje odwołania w tekście do wykorzystanych pozycji literaturowych.

Wykorzystano bogaty zbiór literatury, choć dziwi brak takich nazwisk autorów zajmujących się kapitalizmem (w tym dość krytycznie), jak np.: Fernand Braudel, Daniel Bell, Thomas Piketty, Noah Chomsky, Naomi Klein, ekonomiści z nurtu heterodoksyjnego. Ale najbardziej dziwi to, że Doktorant nie przywołał żadnej pracy Karola Marksa, który przecież wyznaczył ramy dyskusji o kapitalizmie i współcześnie (w szczególności od dwóch dekad) do niego odwołują się liczni, ważni autorzy.

Tekst pracy został właściwie zredagowany, choć pożądana byłaby większa precyzja języka i dyscyplina słowa.

Wśród uwag redakcyjnych wskazałabym następujące:

- stosowane są różne terminy na określenie tego jak bardzo zintegrowany jest dany kraj z UE (skłonność do integracji, zdolność do integracji, stopień integracji, formalno-instytucjonalna integracja, różnice w prawie pierwotnym i inne); jeśli wprowadzane są ważne terminy dla pracy naukowej, to należy je zdefiniować na początku i wskazać jakie synonimy będą stosowane;
- opis wyników analizy ekonometrycznej wymaga większej dyscypliny; podaję tylko wypisy z podsumowania rozdziału 5.: „częściowe potwierdzenie HG1”, „wyniki testów hipotez pomocniczych”, „testy wykazały częściową weryfikację pozytywną”, „HG3 (...) częściowo potwierdzona, choć wyniki były w tym przypadku mniej jednoznaczne”;
- podrozdział nie może mieć tylko jednego pod-podrozdziału (2.1. i 2.1.1.); z takiej struktury wynika, że początki kapitalizmu porównawczego to francuska szkoła regulacji;
- na s. 121 wykres 2.10. – w tytule wykresu Doktorant pisze że „Wydatki na B+R w Polsce na tle innych modeli kapitalizmu w latach 1996-2021”, a te inne kraje to: Niemcy, Wielka Brytania, Hiszpania. To sugeruje, że każdy kraj Doktorant traktuje jako model kapitalizmu? Jak to się ma do definicji modelu w nauce?

- na s. 157 Doktorant pisze o „integracji z bardziej instytucjonalnymi politykami UE” – co oznacza „bardziej instytucjonalne polityki”?

- nie są jasne zapisy na s. 178: „większa obecność kapitału zagranicznego w sektorze bankowym może sprzyjać redukcji różnic regulacyjnych lub zmniejszeniu oporowi wobec głębszej integracji prawnej” (opór – czyj?, integracja prawna – co to?); „wykazuje negatywny efekt na stopień integracji” (efekt na?)’ „pozytywny efekt na stopień zróżnicowania integracji” (efekt na?).

6. Konkluzja

Biorąc pod uwagę przedstawione oceny, stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr. Jakuba Anusika pt. „Zróżnicowanie europejskiej integracji ekonomicznej w świetle studiów porównawczych nad kapitalizmem”, przygotowanej pod kierunkiem naukowym promotora prof. dr hab. Rafała Matery i promotora pomocniczego dr hab., Adama Czerniaka, prof. SGH spełnia wymagania prawne stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z przepisami ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. i w związku z ustawą z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Doktorant wykazał w pracy odpowiedni poziom wiedzy w dyscyplinie ekonomii i finansów i potwierdził tym samym umiejętność samodzielnego prowadzenia oryginalnej pracy naukowej. Sformułowane w recenzji uwagi krytyczne i polemiczne mają na celu wskazanie Doktorantowi kierunków poprawy swego warsztatu badawczego i dalszego jego kształcenia. Mając powyższe na uwadze, wnioskuję o dopuszczenie mgr. Jakuba Anusika do publicznej obrony przedłożonej rozprawy doktorskiej oraz popieram wniosek o nadanie Jemu stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Bielecki 16.05.2025 ✓